

**М. А. Никола
БАКОВИЋ**

*историчар, архивист
Међуоштински
историјски архив у Чачку*

УДК: 94(100)"1914/1918":316.75(497.11)"19/20"
394.46:316.75(497.11)"19/20"

СЕЋАЊЕ НА 1918. КОМЕМОРАТИВНЕ ПРАКСЕ ВЕЗАНЕ ЗА ПРОБОЈ СОЛУНСКОГ ФРОНТА У ЧАЧАНСКОЈ ОПШТИНИ 1918-2008.

АПСТРАКТ: У чланку се дијахроно анализирају комеморативне праксе у Чачку посвећене српској победи у Првом светском рату, као и јавни дискурс и медијски нарајиви посвећени том историјском искуству, ради њиховог смејњања у шири контекст српске/југословенске историје и унутар теоријској концепцији политичког сећања. Контекстуално испитивање специфичних материјалних (свомен-обележја, гробља и други комеморативни објекти и простори) и нематеријалних (државни и верски изразници, званичне годишнице, медијски нарајиви) „места сећања“ посвећених 1918. омогућава преознавање дискурзивних техника којима је њихова друштвено-политичка функција институционално преосмишљавана у складу са сменом политичких елита које су тежиле да обликују ритуале сећања и званичне нарајиве о „заједничкој прошлости“ с циљем (само)одржавања историјских односа моћи у друштву.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Први светски рат, комеморације, култура сећања, Чачак, политика сећања, спомен-меници, Степа Степановић, 1918, Солунски фронт, Албанска споменница, СУБНОР

У последњих неколико деценија у хуманистичким наукама појавио се концепт сећања као ново, изразито интердисциплинарно истраживачко поље. У средишту овог интересовања не почива тежња да се установи стваран ток догађаја у прошлости, већ да се истраже начини на који су они перципирани од стране различитих друштвених актера, те како се те перцепције преносе хоризонтално (између међусобно савремених колектива) и вертикално (између генерација), односно мењају кроз време и простор. Тиме је психолошко-неуролошка категорија памћења постала предмет истраживања других друштвених наука,¹ резултирајући

у теоретски рафинираним и емпиријски разноврсним анализама тема попут употребе прошлости ради политичке (само) легитимизације, интеракције памћења појединца и колективног памћења друштвених група, учењања идеологије у комеморативне праксе (ритуале и објекте којима се формализује и одржава сећање на одређене догађаје или личности), као и однос комуникативног (свакодневног)

¹ Према социологу Морису Халбваку, а наспрот Зигмунду Фројду, сећање појединца не може, изузев у сновима,

постојати независно од група којима та особа припада, те колективно сећање једне заједнице, односно скуп информација које њени чланови осећају као своја сопствена искуства, јесте флуидан друштвени конструкт. Maurice Halbwachs, *On Collective Memory*, ed. Lewis A. Coser (Chicago: University of Chicago Press, 1992), 41-42.

и културног (меморијализованог и монументализованог) памћења.²

Имајући у виду важност разумевања механизма колективног памћења и политичке употребе прошлости за самоперцепцију сваке заједнице, а поготово, с обзиром на тренутни пораст (често површног и селективног) интересовања за историју Првог светског рата услед предстојећег обележавања његове стогодишњице, истраживање историје комеморација тог догађаја завређује научну пажњу. У овом раду ће, у главним цртама, из дијахроне перспективе бити анализирани комеморативне праксе и мнемоничка политика у Чачку посвећене српској победи у Првом светском рату, као и јавни дискурс и медијски наративи посвећени том историјском искуству, ради њиховог смештања у шири контекст српске/југословенске историје и унутар теоријског концепта политичког, односно институционалног сећања.³ Контекстуално испитивање специфичних материјалних (спомен-обележја, гробља и други комеморативни објекти и простори) и нематеријалних (државни и верски празници, званичне годишњице, медијски наративи) „места сећања“⁴ посвећених 1918. години омогућава препознавање дискурзивних техника којима је

њихова друштвено-политичка функција институционално преосмишљавана у складу са сменом политичких елита и њиховом интеракцијом с различитим друштвеним групама, за које је заједничко то да су тежеле да обликују ритуале сећања и званичне наративе о „заједничкој прошлости“ како би (само)оправдале постојеће односе моћи или тежњу ка промени истих. С обзиром на аналитичку и теоријску сложеност, као и на врло дуг и турбулентан временски опсег теме истраживања, овај рад има за циљ да идентификује и анализира основне и уопштене показатеље који утичу на динамику промена у култури сећања, док ће за потпунију и детаљнију анализу овог феномена свакако бити неопходна подробнија и методолошки софистициранија истраживања у будућности.

Рођење и затирање сећања – комеморације посвећене 1918. у међуратном периоду

Већ у првим годинама након ослобођења комеморација пробоја Солунског фронта постала је битан маркер колективног идентитета, поготово што је тај догађај означио и почетак завршне фазе уједињења југословенске државе.⁵ У Чачку су главни носиоци политике сећања на Велики рат били пре свега ветерани самог рата, преживели „солунци“, породице погинулих, као и православно свештенство. Свечаности посвећене Великом рату у овом периоду биле су обележене симбиозом милитаризованог памћења и верске ритуалне симболике. Већ 1919. јавила се

² Jan Assman, „Kollektives Gedächtnis und kulturelle Identität“ in Jan Assmann and Tonio Hölscher, ed, *Kultur und Gedächtnis* (Frankfurt/M.: Suhrkamp, 1988), 9-13.

³ Институционално сећање описује, према Ричарду Лебову, „напоре политичких елита, њихових присталица и противника да конструишу значење прошлости и пренесу их или наметну другим члановима друштва“. Richard Ned Lebow, „The Memory of Politics in Postwar Europe“ in Richard Ned Lebow, Wulf Kansteiner and Claudio Fogu, ed, *The Politics of Memory in Postwar Europe* (Durham: Duke University Press, 2006), 6.

⁴ „Места сећања“, према Пјеру Нори, јесу „значајни материјални и нематеријални ентитети који људским трудом или протоком времена постају симболички елемент у меморијалном наслеђу неке заједнице.“ Pierre Nora, *Realms of Memory. Rethinking the French Past I* (New York: Columbia University Press, 1996), 14-19.

⁵ За живописан опис самог ослобођења, као и уласка победоносне српске војске у Чачак, видети репринт извештаја професора Вребовца из 1920. „Како је 1918. ослобођен Чачак“, *Чачански глас*, 25. октобар 1991, 7.

иницијатива чачанске Црквене општине да се око градске цркве подигне спомен-ограда с узиданим мермерним плочама на којима би била уклесана имена погинулих ратника, али је та иницијатива услед врло слабог одзива донатора (од потребних 100.000 динара сакупљено је свега 8.000) преусмерена на постављање спомен плоче унутар саме цркве.⁶

Речит показатељ напора усмерених ка сакрализацији самог чина почетка пробоја Солунског фронта јесте то што је Удружење резервних официра и ратника (УРОиР),⁷ главна ветеранска удруга, узело датум пробоја (15. септембар) за своју славу. Чачански пододбор Удружења редовно је прослављао тај дан, као што се види на основу извештаја из 1925. године, када је после црквене службе одржан помен изгинулим и умрлим ратницима, са играчком која је следила увече у сали хотела „Крен“.⁸ Извештај из 1928. помиње и то да су на дан прославе све радње у вароши биле затворене, док су све јавне и бројне приватне грађевине биле искићене државним заставама.⁹ Игранке приређене у част славе биле су добротворног карактера, где је улазницу представљао хуманитарни прилог.¹⁰ С друге стране, ново удружење солунаца, Удружење носилаца Албанске споменице (УНАС), основано 19. фебруара 1938,¹¹

за своју славу је одредило 12. октобар (30. септембар по јулијанском календару), дан када је српска војска победоносно окончала битку на Кајмакчалану 1916. године.¹² Тако је те 1938. године слава чачанског пододбора тог удружења, чији је домаћин био трговац Радојко Солујић, свечано обележена у кафани „Драгачево“,¹³ док су носиоци Албанске споменице горњомилановачког краја славили на Савинцу код Такова.¹⁴

Чињеница да је војвода Степа Степановић последњу деценију живота провео у Чачку свакако је утицала да се славном војсковођи додели почасно место у канону чачанских „места сећања“, што добија посебан значај, имајући у виду да је меморијализација успомене на конкретну личност била и остала реткост у чачанској култури сећања. Колику је част Војвода уживао код својих суграђана, види се из тога што је једна улица у Чачку названа по њему још 1925. године, док је још увек био жив.¹⁵ Свега један дан након смрти војводе Степе, 27. априла 1929, у чачанском хотелу „Крен“ одржан је збор грађана на којем је одлучено како је дужност Чачана да се преминулом војсковођи подигне спомен-дом у којем би био смештен музеј посвећен покојнику, као и ратовима у којима је учествовао. Убрзо је основан и Извршни одбор за ову намену у који је ушло 16 истакнутих грађа-

⁶ Сретен Ј. Михаиловић и Милан П. Гавриловић, „Неколико речи унапред“, у: *Споменица јунацима изгинулим и помирим у рајовима за ослобођење и уједињење 1912-1918. из Чачка и чачанске црквене општине* (Чачак: Штампарија Стевана Матића, 1922), 3-4.

⁷ О овом удружењу, основаном 1919. године, види: Danilo Šarenac, „Udruženje rezervnih oficira i ratnika 1919-1941“, *Istorija 20. veka* 1 (2011): 27-38.

⁸ Међуопштински историјски архив у Чачку (МИАЧ), Општина чачанска, к-25, ф-4, бр. 189.

⁹ МИАЧ, Општина чачанска, к-38, ф-4, бр. 461.

¹⁰ МИАЧ, Општина чачанска, к-25, ф-4, бр. 133.

¹¹ Ово удружење, махом састављено од „обичних“ резервиста, посматрано је са зебњом од стране припадника УРОиР, који су инсистирали на примату официра у бављењу

ветеранским питањима и одржавањем војничких традиција (Šarenac, „Udruženje rezervnih oficira“, 37).

¹² МИАЧ, Удружење носилаца Албанске споменице, к-1, Писмо пододбора УНАС Чачак начелнику Среза трнавског, 24. мај 1941.

¹³ МИАЧ, Удружење бораца ослободилачких ратова 1912-1920, к-1, бр. 1 и 21.

¹⁴ МИАЧ, Удружење носилаца Албанске споменице, к-1, „Двадесетпетогодишњица Албанске голоте“, *Албанска споменница 1915-1916*, 1. новембар 1940, 2.

¹⁵ Милош Тимотијевић, „Називи улица Чачка 1893-1992. Један век изграђивања колективног идентитета“, *Годишњак за друштво историју VII*, 2-3 (2000): 226.

на, представника различитих професија, међу којима је била и једна жена. Иако је прикупљање средстава трајало све до 1936, скупљена сума се показала недовољном за изградњу музеја, те је новац преусмерен за изградњу нове основне школе, која би понела Војводино име и коју би красила његова биста.¹⁶

Што се тиче форме спомен-обележја у чачанском крају, доминантан облик јавне монументализације сећања на солунце биле су спомен-плоче, обично постављане у месним црквама или ређе на кућама где су истакнути појединци живели. Такође, постојао је и приватни домен комеморације, углавном од стране сродника, како у виду интимних породичних церемонија, тако и у облику спомен-чесми (у Прислоници) или бунара (у Бресници) подизаних за помен душе погинулих рођака. Плоче, постављане већ од краја 1918, претежно су садржале списак погинулих бораца из одређеног села, док је додатан текст, ако га је уопште било, углавном стављао Велики рат у контекст коначног испуњења „косовског завета“, чија је завршна фаза отпочела Првим балканским ратом.¹⁷ Постојале су и иницијативе, попут оне с почетка 1940. године, у којој је око 250 носилаца Албанске споменице из Бреснице предложило да се уз помоћ добровољних прилога подигне велики споменик краљу Александру Ујединитељу и погинулим ратним друговима.¹⁸

¹⁶ Марија Танасковић, „Записници о раду одбора за подизање споменика војводи Степи Степановићу (1929-1937)“, *Изворник, браћа Међуојштинској историјској архиви Чачак* 24-25 (2009): 81-90.

¹⁷ За свеобухватан преглед чачанских спомен-обележја посвећених Првом светском рату види у: Милован Вуловић, *Знамења слободе. Споменници буна, усјанака и ослободилачких рајдова* (Чачак: Општински одбор СУБНОР-а и Друштво за неговање традиција ослободилачких ратова 1994), 29-69.

¹⁸ МИАЧ, Удружење носилаца Албанске споменице, к-1, „Подизање споменика у Бресници“, *Албанска споменница*

Међутим, услед избијања новог рата, ова идеја није била реализована.

Ретки извори дочаравају како су новоизграђена обележја увођена у колективни идентитетски канон. Нпр, Друштво за унапређење Чачка је 23. октобра 1932. (годишњица Кумановске битке) свечано открило спомен-плочу браћи Александру, Душану и Милутину Глишићу у бившој Чупићевој улици, сада названој по њима.¹⁹ Пре освећења плоче одржана је литургија, док је потоњој процесији присуствовао велики број грађана,²⁰ као и делегације из Скопља и Велеса. Изасланик УРОиР је ставио браћу у раван са српским јунацима Танаском Рајићем и Степом Степановићем, док је за епископа жичког Јефрема победа на Солунском фронту представљала тријумф српског духа који једини на свету има „симбол вере у освету и лепшу будућност српску“. Члан Акционог одбора за подизање обележја, др Теодосијевић, искористио је свој говор да критикује суграђане због немарног односа према својим јунацима, иако је Чачак, борећи се за Велику Србију, некад носио „срж српства и православања.“²¹ Поред браће Глишић и војводе Степе, у Чачку су од јунака балканских и Великог рата улице добили још Милан Маринковић Пиго, браћа Васићи, адмирал Гепрат, генерал Хацић, док су такође именовани и Булевар ослобођења и Кеј мира.²² Поред јавних споменика, треба поменути и издавачке подухвате Споменицу јунацима изгинулим и помрлим у ратовима за ослобођење и уједињење из

1915-1916, 1. април 1940, 3.

¹⁹ „Освећење спомен плоче“, *Чачански глас*, 16. октобар 1932, 2.

²⁰ Рад. В. Теодосијевић, „Браћа Глишићи“, *Чачански глас*, 23. октобар 1932, 1.

²¹ „Откривање спомен плоче браћи Глишић у Чачку“, *Чачански глас*, 27. октобар 1932, 2.

²² Тимотијевић, „Називи улица Чачка“, 225.

1922. године, у издању чачанске Црквене општине, која је представљала „штампану верзију“ црквене спомен-плоче с именима 429 погинулих ратника (али и пригодне песме Владислава Петковића Диса, Војислава Илића Млађег и Овена Мередита),²³ као и Споменицу из 1938, која је укључивала и попис погинулих Чачана који су похађали гимназију.²⁴

Свакако је интересантан податак да је један од најактивнијих друштвених субјеката који су се бавили усмеравањем колективног сећања на Велики рат (пре свега на његове војне аспекте) била Помоћна женска секција ФИДАК-а,²⁵ што наводи на преиспитивање уврежене слике ратних комеморација као „мушке ствари.“ Чачак је, скупа с Осијеком, био први град у држави где је оваква секција основана 1927,²⁶ а која је давала велики допринос друштвеној видљивости жена, али и њиховом укључивању у обликовање самоперцепције локалне заједнице. Одмах по формирању, ово женско удружење, које је у највећем обиму окупљало преко 150 Чачанки, преузима примат у обележавању јубилеја Великог рата, пре свега парастосима на Чачанском гробљу поводом Дана мира (11. новембар) и годишњица пробоја Солунског фронта,²⁷

али и далеко амбициознијим планом за изградњу велике гробнице свих погинулих ратника на територији града.

Управо је та гробница, познатија као „Споменик четири вере“ на ободу Градског гробља, где су 1934. године покопана 652 српска и 262 аустроугарска војника²⁸ постала најзнаменитије и најбитније комеморативно „место сећања“, које је свој значај задржало и у потоњим деценијама. Иницијатива за изградњу заједничке гробнице палим војницима на територији Чачка покренута је од стране Помоћне секције ФИДАК-а 1928. године. До тада су на територији града постојала два војничка гробља. Српско (тзв. болничко) се налазило на Градском гробљу, док је швапско гробље било код болнице, на месту данашње касарне „Танаско Рајић.“ Ово потоње је имало и бели мермерни споменик с натписом на немачком „Es starb ein Jeder für sein Vaterland.“²⁹ Овај предлог није наишао на већи одјек све до 1932, кад је добио подршку и председника Општине, услед планова за изградњу касарне на месту швапског гробља.³⁰ Уследило је прикупљање података о сахрањенима, као и скупљање средстава за саму гробницу. Чачанском инжењеру Исидору Јањићу поверена је израда идејног решења, док је каменорезац Франческо Бербеља израдио споменик у облику зарубљене пирамиде на чијим су странама постављени симболи четири вероисповести којима су погину-

²³ Види у: Маријана Матовић, „Уместо воштанице“, *Дисово јеролџе* 45 (2014): 32-33.

²⁴ Драгослав С. Митровић, „Ученици Чачанске гимназије пали у ратовима за ослобођење и уједињење“, у *Споменица Чачанске реалне гимназије 1837-1937* (Чачак: Заједница дома и школе Чачанске гимназије, 1938), 369-407.

²⁵ ФИДАК (*Federation interallie des anciens combattants*) је војничко удружење основано након Првог светског рата у Паризу, а чији је члан било и југословенско Удружење резервних официра и ратника (Теодосије Вукосављевић, „Споменик ратницима Првог светског рата на гробљу у Чачку“, *Зборник радова Народной музеја Чачак VI* (1975): 228.

²⁶ Лела Павловић, „Правила ФИДАК-а и списак сахрањених на Чачанском гробљу“, *Изворник, грађа Међуојштинској историјској архиви Чачак* 10 (1993): 130.

²⁷ *Чачански глас*, 13. новембар 1932, 3.

²⁸ Вукосављевић, „Споменик ратницима Првог светског рата“, 238-239.

²⁹ Овде вреди направити поређење са спомеником српским војницима погинулим приликом одбране Београда 1915. године, подигнутог од стране немачког команданта Аугуста фон Макензена, Danilo Šarenac, *The Cult of Fallen Soldier in Serbia and Hungary (1914-1918) Seen Through War Monuments*, MA thesis, Central European University (Budapest), 2007, 36-38.

³⁰ Вукосављевић, „Споменик ратницима Првог светског рата“, 232-233.

ли припадали (православне, католичке, јеврејске и исламске). Пренос посмртних остатака завршен је 5. августа 1934. године преносом тројице погинулих на Алвациници, приликом чијег спровода је организована велика јавна процесија центром града уз интонирање Бетовеновог „Посмртног марша“. Само освећење споменика извршено је 23. септембра исте године, уз учешће свештенства све четири вере, и присуство бројних гостију из читаве Југославије, као и из Француске, Енглеске, Белгије, Италије, Немачке, Бугарске, Румуније и Турске (дакле, из земаља представница оба зараћена табора током Великог рата), за које су смештајни капацитети чачанских гостионица и приватних домова очигледно били премали. Освећење споменика симболично је окарактерисано као својеврстан поклич да се успомена на прошле генерације искористи као хомогенизујући фактор у садашњости: „Мртви, уједините се“, када већ само и они живи – који подижу споменике – не могу да се уједине.³¹

Проблеми и противљење изградњи ове гробнице долазили су с различитих страна, углавном због њеног мултиконфесионалног карактера. Прво је Верско-православно одељење при Министарству правде протестовало што је чачанска подружница читаву акцију спровела без консултација с њима. Затим је избио и сукоб са жичким епископом Николајем Велимировићем, који је одбијао да благослови изградњу споменика с вишеверским симболима, поготово с нехришћанским (мухамеданским и јеврејским). Стога је, чак, бацио анатему на архитекту Исидора Јањића. Због противљења црквених власти да се на право-

славном гробљу постави једно такво обележје, локација гробнице је померена на сам обод Градског гробља. Ипак, чачанско свештенство се оглушило о епископов став и дало предност добрим односима са суграђанима, те је преношење костију отпочело службом у чачанској цркви, док су у освећењу споменика учествовали и православни свештеници.³²

Уочи избијања Другог светског рата, политичке тензије у Европи одразиле су се и на планирање и одвијање званичних комеморативних церемонија. У време почетка првих сукоба у Пољској, УРОиР је издао препоруку Женској секцији да се те године 15. септембар обележи без икаквих свечаности, „с обзиром на ситуацију и тешке прилике у свету“.³³ Оваква сугестија се може схватити као жеља да се не изазива нацистичка Немачка подсећањем на слом германских империја 1918, али с друге стране, могуће је и да се осећање емпатије с непријатељем које је овај споменик симболизовао није уклапало у програм припрема за предстојећи ратни сукоб. С обзиром да је спољна политика Краљевине Југославије у овом периоду била пуна преокрета и противречности, победа српске војске на Солунском фронту свакако је представљала деликатан историјски догађај, чије је обележавање могло да пошаље контрадикторну поруку различитим спољним факторима.

Након слома Краљевине Југославије и њеног распарчавања од стране окупатора и новоуспостављених домаћих квислиншких режима 1941. године, и сама структурна и званична идеолошка основа комеморацији постигнућа српске

³¹ „После освећења костурнице“, *Чачански глас*, 29. септембар 1934, 2.

³² Вукосављевић, „Споменик ратницима Првог светског рата“, 236-237.

³³ *Ibid.*, 240.

војске од 1912. до 1918. је нестала, услед очигледне некомпатибилности с новонасталим поретком. Стога је наредбом Фелдкомандатуре Ужице и Градског поглаварства у Чачку од 22. маја 1941. године чачански пододбор УНАС распуштен, заједно с другим неподобним удружењима грађана.³⁴ Наредбом је одређено да сва имовина и капитал у поседу пододбора буду предати Градском поглаварству, на шта је председник пододбора Милан Љ. Београчић замолио Поглаварство да се новац уместо у градском буџету додели породицама сиромашних носилаца Споменице.³⁵ Још једна мета у обрачуна нацистичких окупатора са колективним сећањем Срба и неговањем митова о Солунском фронту и победи над суседним империјама у Првом светском рату био је и „Споменик четири вере“ с којег су, у ироничном *post factum* задовољењу примедаба Жичке епископије, скинути муслимански и јеврејски симбол.³⁶

Између заборава и памћења – обележавање 1918. у социјализму

У годинама непосредно након протеривања фашистичких окупатора из Чачка, обележавање победа српске војске у Првом светском рату, иако није више било експлицитно забрањено као током нацистичке окупације, није повратило свој друштвено-политички значај, већ је пало у запећак у односу на нове тра-

диције и „места сећања“ у вези с народноослободилачком борбом, које је требало интернализovati у колективном памћењу као својеврсну „нулту тачку.“ Управо то може бити разлог очигледног запостављања комеморативних пракси везаних за раздобље пре Другог светског рата, а које нису биле у тесној идеолошкој вези с историјом радничког покрета. Чак су и написи и извештаји са релевантних прослава у локалној штампи, ако их је уопште и било, врло штур и без идеологизованог патриотског патоса који је карактерисао текстове посвећене сећању на борбу против фашизма или на предратне активности комуниста.

Што се спомен-обележја тиче, 1958. на територији општине Чачак постојале су три спомен-гробнице, три чесме, чак 24 спомен-плоче, три бисте и три споменика.³⁷ Иако је већина ових споменика била посвећена НОР-у, може се закључити да је акценат остао на облику плоча са списковима изгинулих ратника. Ипак, видна је промена у дискурсу који је на плочама овековечаван. У том смислу карактеристичан је контраст између две спомен-плоче у Рошцима, једне подигнуте у међуратном периоду, а друге постављене 1955. године. На обема се наглашава да су они изгинули у борби с непријатељем, али начин формулисања доста казује о политичко-симболичкој перцепцији тог непријатеља. На старијој плочи се славе „косовски и сливнички осветници“, што је јасна алузија на неговање симболичке вертикале која конструише континуитет са српском ослободилачком националном идеологијом 19. века.³⁸ На послератној плочи, с друге стране,

³⁴ МИАЧ, Удружење носилаца Албанске споменице, к-1, бр. 816, Наредбе Фелдкомандатуре Ужице, 22. мај 1941; бр. 663, Наредбе Градског поглаварства, 22. мај 1941.

³⁵ МИАЧ, Удружење носилаца Албанске споменице, к-1, Писмо пододбора УНАС Чачак начелнику среза трнавског, 24. мај 1941.

³⁶ Вукосављевић, „Споменик ратницима Првог светског рата“, 239.

³⁷ МИАЧ, Савез удружења бораца народноослободилачких ратова, к-1, Записник са састанка Извршног одбора, општина Чачак, 21. априла 1958.

³⁸ Вуловић, *Знамења слободе*, 28.

позивање на романтичарске националне митове замењено је конкретним именовањем непријатеља против којег су се погинули борили (Аустрија, Немачка и Бугарска),³⁹ што је у време подизања ове плоче било угодно, с обзиром на то да су исте државе биле на супротној страни и у последњем рату, као и на то да су односи несврстане Југославије са њима били на незавидном нивоу у том периоду.

У документима Савеза удружења бораца народноослободилачких ратова (СУБНОР)⁴⁰ из ових година нема помена о припремама за обележавање годишњица ослобођења 1918, још мање о евентуалним иницијативама за монументализацију истог. Четрдесета годишњица победе на Солунском фронту обележена је скромном церемонијом крај костурнице на Градском гробљу, на којој су говорили Захарија Милошевић, потпуковник ЈНА и Радомир Цвијовић, пензионисани резервни потпуковник, који је евоцирао своје успомене из Великог рата. Након помена није било никакве додатне свечаности.⁴¹ Иако су се и у овом периоду церемоније везане за сећање на 1918. обавезно одигравале крај „Споменика четири вере“, локалне власти нису уложиле напор да се исправи нацистички акт скидања муслиманског и јеврејског симбола, већ је споменик остао окрњен током читавог социјалистичког периода. Овај изостанак обнављања аутентичног меморијалног интегритета најмаркантнијег споменика у Чачку може се тумачити и као свесно преправљање верски обојеног сећања (учитаног у оригиналну симболику тог споменика), у контексту послератне политике секуларизације

свих сфера друштвеног живота, укључујући и комеморативну политику, чиме се правио додатни симболички отклон од старог режима и друштвених односа.

Тек уочи педесетогодишњице пробоја Солунског фронта интересовање власти за комеморацију Првог светског рата нагло је порасло, чему је допринела и појачана активност самих ветерана, оличена пре свега у обнављању њихове институционалне видљивости. У априлу 1967, читавих 26 година након нацистичке забране, обновљено је Удружење носилаца Албанске споменице, са седиштем у Београду, док је чачанска подружница оформљена крајем године. Ипак, ту се није завршило удруживање ветерана. Већ 1968. основано је Удружење добровољаца Солунског фронта 1912-1918, а наредне године Удружење ратника и добровољаца српске војске. Сва ова удружења су, ради лакше координације и обухватања свих релевантних чланова, обједињена 20. јуна 1971. у Удружење бораца ослободилачких ратова 1912-1920.⁴² Чачанска подружница ове супраорганизације формирана је 6. марта 1972. године, и у том тренутку је имала 250 чланова.⁴³ Међутим, 13. јуна 1976. основан је ривалски Савез ратника ослободилачких ратова 1912-1918.⁴⁴ Из докумената је видљиво међусобно трвење два удружења, како због међуинституционалног такмичења за финансијску и другу подршку државе, тако и услед личне нетрпељивости појединих чланова. Тиме је онемогућена монолитна афилијација ветерана балканских и Првог светског рата по узору на борце из Другог светског рата који су сви били под надлежношћу СУБНОР-а.

³⁹ Ibid., 66-67.

⁴⁰ До 1961. званично име ове организације било је Савез бораца народноослободилачких ратова (СБНОР).

⁴¹ Л. Обуфина, „Солунски фронт у сећању учесника“, *Чачански глас*, 17. септембар 1958, 2.

⁴² МИАЧ, Удружење бораца ослободилачких ратова 1912-1920, к-1, Извештај о састанку 10. септембра 1972.

⁴³ МИАЧ, Удружење бораца ослободилачких ратова 1912-1920, к-2, незаведено.

⁴⁴ МИАЧ, Удружење бораца ослободилачких ратова 1912-1920, к-1, незаведено.

Централа обновљеног Удружења је марта 1968. писала свим подружницама да централни план прославе педесетогодишњице пробоја Солунског фронта још није направљен, али да би иницијативу за то требало да преузму специјално оформљени одбори подружница у сарадњи с локалним огранцима СУБНОР-а и Социјалистичког савеза радног народа (ССРН). Ове две организације, скупа с Југословенском народном армијом, требало је да изаберу своје представнике који би са делегатима УНАС чинили званичну делегацију на централној прослави у Грчкој, као и на Кајмакчалану, до кога је масовнија посета била онемогућена због лошег стања путне мреже.⁴⁵ Исте године су подружнице захтевале од својих локалних самоуправа да издејствују бесплатан градски, као и повлашћене цене у међуградском и железничком путничком превозу за носиоце Албанске споменице. Чачански Аутопревоз је била прва фирма у Србији која је изашла у сусрет оваквом захтеву.⁴⁶

Прослава педесетогодишњице пробоја Солунског фронта била је уједно и прилика да се обележи прва година од обнављања Удружења носилаца Албанске споменице, која је на територији Чачка за то време окупила 410 ветерана Првог светског рата. Церемонија је започела скупљањем гостију (међу којима је била и унука војводе Степе Степановића, Милица-Беба Маринковић) код хотела „Морава,“ који су потом аутобусима Аутопревоза превезени до Војводиног гроба. Поред полагања венаца од стране представника СО Чачак, СУБНОР-а и ЈНА, командант чачанског гарнизона, пуковник Момчило Мићановић, испалио је почасни плотун, након чега је уследио

минут ћутања погинулим и преминулим ратницима. Присутни су, затим, послали званични телеграм Титу, у којем се каже да су „ови још храбри и поносити ратни ветерани још једном потврдили приврженост идејама братства и јединства наших народа, и пуну подршку социјализму и политици нашег руководства на челу са другом Титом“. Потом су одржани пригодни говори Светолика Станковића, који је позвао савремену омладину да се бори за своју отаџбину као омладинци из 1912, 1914. и 1941, и пуковника у пензији Милорада Денића, који је у носиоцима Албанске споменице видео клицу НОБ, а у стварању старе Југославије предуслов за формирање нове државе. Потом је крај „Споменика четири вере“ секретар подружнице Миливоје Мандић одржао излагање о значају Степе Степановића, након чега је испашен још један плотун и одсвиран „Марш на Дрину.“⁴⁷ На крају церемоније, у изразитом контрасту са свечаним карактером манифестације, одрецитована је ласцивна песма Душана Љубичића из Мрчајеваца кога је, наводно, сам Степа одликовао на Церу поводом те песме:

*Узо Фрањо Поћорекa, мeтiо iа нa крило
Па iа иiiiа како му је у Србији било
Како iрође iреко Дрине, а како iреко Саве
Како си се осећао у чакишире илaве
Оiросiii ми, сiтaри, дегер само да се свучем
Ал донеси друје iаће да се iреобучем
Дега даће iтеби да с' наиijеш вина
Друје iаће нек iиi дагне Виљем из Берлина.⁴⁸*

Након свечаности на Градском гробљу, уприличен је ручак у хотелу „Морава,“ за који је СО Чачак издвојила 1.150.000 старих динара, а сами ветерани су донели печење, ракију и вино. За-

⁴⁵ МИАЧ, Удружење бораца ослободилачких ратова 1912-1920, к-3, незаведено.

⁴⁶ МИАЧ, Удружење бораца ослободилачких ратова 1912-1920, к-3, допис од 17. априла 1968.

⁴⁷ МИАЧ, Удружење бораца ослободилачких ратова 1912-1920, к-3, бр. 74, Извештај председника чачанске подружнице УНАС Светислава Јокића, 8. 11. 1968.

⁴⁸ Ibid.

куску је отворио председник Окружне конференције ССРН Вељо Богићевић, док је забавни део започео извођењем партизанске верзије песме *Са Овчара и Каблара* и гусларском песмом о бици на Кајмакчалану у извођењу Светислава Јокића.⁴⁹

Монументализација историје Првог светског рата била је спровођена искључиво у контексту НОБ-а, те су и ретке акције СУБНОР-а у овом периоду усмерене ка изградњи спомен-обележја погинулим војницима из балканских и Првог светског рата (нпр. спомен-комплекс у Вапи и на брду Љубићу, подигнути 1976) увек стављале ратове 1912-1918. у контекст претходнице антифашистичке борбе⁵⁰ (један од ретких изузетака била је спомен-плоча на кући војводе Степе, коју је 1969. израдио познати чачански вајар Живорад Максимовић).⁵¹ Као што су чланови и локално руководство СУБНОР-а својим присуством на свечаностима УНАС давали „легитимитет“ тим комеморацијама, тако су и представници солунаца били укључени у комеморативне акције посвећене НОР-у. Присуство осамнаест носилаца Албанске споменице из чачанског краја, међу њима и двоструког носиоца Карађорђевог звезде Будимира Давидовића, у СУБНОР-овој делегацији која је посетила Сутјеску и Неретву у јуну 1978. поводом тридесетпетогодишњице чувених битака које су се тамо водиле, само је један од примера такве сарадње.⁵² Чланови чачанске подружнице УНАС су 1979. поднели предлог локалном огранку СУБНОР-а да се до-

зволи и помогне подизање спомен-бисте оснивачу УНАС, као и заједничког споменика носиоцима Албанске споменице. Међутим, председништво СУБНОР-а је закључило да „нема потребе“ за подизањем посебних споменика борцима из 1912-1918, пошто они већ имају заједничке споменике с изгинулим борцима НОР-а у свим месним заједницама.⁵³

Шездесет пета годишњица пробоја Солунског фронта била је обележена како већ уобичајеним скромним комеморацијама на локалним местима сећања (гроб Степе Степановића, „Споменик четири вере“), тако и путовањима локалних ветерана на инострана страгишта српске војске. Тог пролећа је десет представника чачанске подружнице УНАС, старости од 90 до 98 година (међу њима и једна жена, као и једини преживели Чачанин од чувених 1.300 каплара),⁵⁴ посетило Бизерту у Тунису. Том приликом их је угостио и југословенски амбасадор у Тунису (супруга му је пореклом из чачанског краја) као и радници београдске Хидротехнике, којима су ветерани предали аманет чувања братства и јединства.⁵⁵ У августу 1983. године, петорица Чачана су посетили Кајмакчалан и покренули иницијативу за скупљање новца за обнову тог комплекса, док је на званичној новембарској прослави у Солуну присуствовало осам чачанских ветерана (уз званичну делегацију локалних друштвено-политич-

⁴⁹ Ibid.

⁵⁰ МИАЧ, Савез удружења бораца народноослободилачких ратова, Захвалнице.

⁵¹ Вуловић, *Знамења слободе*, 31.

⁵² Милољуб Пантовић, „Стари ратници на ратиштима Другог светског рата“, *Чачански џлас*, 23. јун 1978, 2.

⁵³ МИАЧ, Савез удружења бораца народноослободилачких ратова, Књига записника са седница Председништва 1979, Записник са седнице Председништва ОО СУБНОР-а од 21. априла 1979.

⁵⁴ Братислав Јевтовић, „У Бизерти, овог пролећа“, *Чачански џлас*, 13. мај 1983, 2.

⁵⁵ Видосав Радомицац, „На извору историје“, *Чачански џлас*, 1. септембар 1983, 7.

ких организација), од којих су неки, упркос лекарској забрани, кренули на пут.⁵⁶

Поред „уНОБљавања“ традиција 1918, тј. њиховог смештања у телеолошки схваћен контекст НОБ-а, још једна упечатљивост позног социјализма јесте толерисање (али и потиснуће из званичних меморијалних канала) паралелног црквеног комеморативног наратива, који је функционисао у некој врсти такмичења с државном политиком сећања, иако с ни приближно равноправним друштвеним и политичким ресурсима. Милија Јовашевић из Прељине је почетком 1969. године понудио да чачанској подружници УНАС поклони плац од 50 ари, недалеко од прељинске цркве, како би се на том месту подигао спомен-парк „Кајмакчалан-Верден“, који би се освештао на Видовдан, те би се на том месту сваког 28. јуна држао парастос погинулим солунцима. Може се са сигурношћу претпоставити да стварање овако наглашено религиозног комеморативног локуса, па још креираног приватном иницијативом, није могло наићи на разумевање надлежних органа и тадашњих финансијера, те отуда одсуство било каквог одговора на ову иницијативу.⁵⁷ С друге стране, представници чачанске Црквене општине били су непријатно изненађени колебањем огранка УНАС из Српске Црње, који су прво најавили посету чачанској цркви за 25. мај 1971. како би присуствовали спасовданском парастосу, да би из непознатих разлога (могуће и након сугестије партијских комесара) ту посету отказали и заказали нову, овог пута

чачанском одбору СУБНОР-а поводом седмојулских свечаности.⁵⁸

Блатантно спречавање мешања црквених комеморативних пракси са онима које је организовала и развијала држава било је видљиво и 1979. током припрема за обележавање 50 година од смрти војводе Степе. Централа УНАС-а сугерисала је чачанској подружници да се њихова посета гробу Степе Степановића одржи 27, а не 26. априла, када је локално свештенство тамо служило парастос, „како би се на тај начин избегао и сваки неспоразум са месним властима“.⁵⁹ Парадигматичан за овакав став власти јесте и случај Љубивоја Трифуновића, солунца из Гојне Горе, који је 1980. године покренуо акцију да на свом имању и о свом трошку подигне споменик солунцима из свог села. Општина и локални одбор СУБНОР-а су дозволили да Трифуновић финансира споменик, али су дозволу за изградњу истог условили тиме да буде потписан само СУБНОР као задужбинар, и да се пре клесања имена солунаца „претрес“ држање сваког од њих током Другог светског рата. Према је Трифуновић уложио жалбу републичким властима због оваквог третмана, његов случај је остао нерешен (умро је 1986. године).⁶⁰ Строго придржавање догме било је присутно и 1983. године, када је Окружни комитет СКС оштро осудио као блатантно пропагирање национализма иступ песника Бранислава Петровића, који је на отварању Дома културе у Премећи наручио песму испевану 1918. поводом

⁵⁶ С. Ђ., „Наши Солунци у Грчкој“, *Чачански глас*, 17. новембар 1983, 2.

⁵⁷ МИАЧ, Удружење бораца ослободилачких ратова 1912-1920, к-3, Писмо Милије В. Јовашевића Подружници, 21. фебруар 1969.

⁵⁸ МИАЧ, Удружење бораца ослободилачких ратова 1912-1920, к-3, Писмо подружнице у Чачку Главном одбору у Београду, 23. јул 1971.

⁵⁹ МИАЧ, Удружење бораца ослободилачких ратова 1912-1920, к-3, Писмо Главног одбора у Београду подружници у Чачку, 17. април 1979.

⁶⁰ Миодраг Јаћимовић, „Последња жеља солунца Љубивоја“, *Чачански глас*, 4. јул 1990, 6.

победа српске војске „Ко то каже, Србија је мала“. Овај инцидент, и поред званичне осуде, може се на неки начин сматрати предзнаком нових „ветрова сећања“ који су дували не само у Југославији, већ и у остатку подељене Европе.⁶¹

„РазНОБљавање“ солунашке традиције – растаканье социјалистичког наратива

У другој половини осамдесетих година, у складу са свеопштим открављењем од политичке диктатуре Савеза комуниста, у јавности су били све присутнији гласови алтернативних политичких фракција, од грађанско-либералних до конзервативно-националистичких. Оваква идеолошка плурализација врло брзо је нашла свој одраз и у култури сећања. Штавише, на нивоу целе Југославије може се говорити о својеврсној „провали сећања“ на све оне историјске феномене и личности које нису биле део социјалистичког мнемоничког канона. Међу тим „новооткривеним“ местима сећања, свакако је за Србију, па тиме и Чачак, најбитнија ревитализација сећања на балканске и Први светски рат. Испрва су званични кругови једнаку пажњу поклањали обема ратним традицијама у погледу заступљености на званичним прославама и споменичким церемонијама, постављајући их на равноправне позиције. Тако је 1985. године постављена плоча на родну кућу мајора Драгутина Гавриловића,⁶² док је откривање споменика Божицара Плазенића, посвећеном боју на Караули током Другог светског рата, искоришћено како

би драгачевски СУБНОР-овци обележили и 70 година од пробоја Солунског фронта.⁶³ Исте године је израђена и спомен-плоча чачанским гимназијалцима погинулим у ратовима 1912-1918, постављена у холу школе.⁶⁴ Још један потенцијални показатељ напора да се ревитализује обележавање Првог светског рата и из њега настале југословенске монархије као значајног чиниоца српске историје може бити и насловна страна празничног издања *Чачанског гласа* од 29. новембра 1988. године.⁶⁵ На њој се налази слика војника на Солунском фронту, уз натпис година (1918. и 1943). Тиме су чиновни стварања прве и авнојске Југославије експлицитно стављени у исту симболичко-идеолошку раван.

Свакако да поређење те две државотворне године није продукт осамдесетих година, јер се током социјализма јужнословенско уједињење након Великог рата претежно „уграђивало“ у далеко значајнији и свеобухватнији конструкт народноослободилачке борбе. Ипак, у периоду разградње југословенске федерације, на примеру оваквих парадигматичних медијско-визуелних представа првенствено се види својеврсно комеморативно „еманциповање“ сећања на Солунски фронт од подређености партизанском миту, да би у наредном периоду 1918. година и с њом повезана иконографија и митологија добиле очигледну предност у колективном сећању, врло често бивајући и конфронтирана са све више скрајнутом, па чак и демонизованом партизанском традицијом. У овом новом

⁶¹ Миладин М. Вукосављевић, „Национализам сасецати у корену“, *Чачански глас*, 25. фебруар 1983, 1.

⁶² Вуловић, *Знамења слободе*, 38-39.

⁶³ „У свим животним токовима“, *Чачански глас*, 7. септембар 1988, 14; М. М. П., „Двоструки јубилеј“, *Чачански глас*, 22. септембар 1988, 3.

⁶⁴ Б., „Јубилеј достојно обележен“, *Чачански глас*, 7. април 1988, 3.

⁶⁵ *Чачански глас*, 29. новембар 1988, 1.

„налету сећања“ разликују се приступи владајуће политичке структуре и (махом националистичких) опозиционих странака. Номинална наследница Савеза комуниста, Социјалистичка партија Србије (СПС), била је далеко опрезнија у ограђивању од партизанске традиције и њено „спознање“ значаја 1918. било је инструментализовано у циљу вођења ратова за југословенско наслеђе (као закаснелог „испостављања рачуна“ некадашњим пораженима/ослобођенима од стране победника/ослободилаца).⁶⁶ С друге стране, опозициони кругови су били знатно ратоборнији у обрачуну с комунистичким симболичким праксама и њихово „златно доба“ је пронађено управо у периоду пре југословенског уједињења, па је тиме 1918. добила амбивалентну перцепцију као не само најславнији војни успех српског народа, већ и као највећа „историјска грешка“ и „заблуда“ чија се цена плаћала у садашњости.⁶⁷

Појачано интересовање јавности и интерес власти за ревитализацију успоме на предјугословенски период нововековне српске историје довели су и до остварења замисли старе неколико деценија, да се војводи Степи Степановићу подигне споменик у центру Чачка. Оживљавање такве иницијативе поклопило се с припремама за обележавање 60 година од Војводине смрти, а први предлог је био да се изради само његово попрсје.⁶⁸ Општинска конференција Социјалистичког савеза радног народа је,

на предлог Месне заједнице „Палилула“, упутила захтев локалном СУБНОР-у и Општини да подрже ову иницијативу. Занимљиво је да је, иако је већина чланова Председништва локалног СУБНОР-а подржала захтев ССРН (уз изражено незадовољство што тај предлог није поднет на време, пре него што је СУБНОР усвојио план и програм за обележавање јубилеја до 1991. године), било и критички настројених гласова који су сматрали да Војвода већ има довољно спомен-обележја у Чачку и да је приоритетније обележити „хијаде људи стрељаних [...] којима није подигнут споменик,“ уместо додатног обележја једном појединцу.⁶⁹ Ипак, након три године, скоро два и по метра висок споменик, који је пројектовала Дринка Радовановић, вајарка из Београда, свечано је откривен на платоу испред Главне поште 18. августа 1991,⁷⁰ уз освећење жичког епископа и присуство председника Народне скупштине Србије Александра Бакочевића и Будимира Кошутића, потпредседника републичке владе. По први пут су венце положили и представници новооснованих политичких странака, чиме је разбијен политички монопол комуниста на званичне комеморације. Кошутић је у свом говору повукао отворене паралеле између Војводиног времена и садашњости, алудирајући на угроженост Војводиног сна о свим Србима окупљеним у једну државу, инструментализујући тиме колективно сећање на знаменитог војсковођу ради легитимизације тренутних активности српских власти у другим југословен-

⁶⁶ Olivera Milosavljević, „Metodološke pretpostavke istraživanja nacionalnih stereotipa. Primer 1918: 'oslobodioci' i 'porażeni'“, u: Olivera Milosavljević i Tihomir Cipek, *prit., Kultura sjećanja. Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti: 1918.* (Zagreb: Disput, 2007).

⁶⁷ Dubravka Stojanović, *Ulje na vodi. Ogledi iz istorije sadašnjosti Srbije* (Beograd: Peščanik, 2010), 132-145.

⁶⁸ Драгиша Драгољач, „Војводи Степи обележје“, Чачански глас, 14. април 1988, 8.

⁶⁹ МИАЧ, Савез удружења бораца народноослободилачких ратова, Књига записника са седница Председништва 1986-1989, Записник са седнице Председништва ОО СУБНОР-а од 1. фебруара 1989.

⁷⁰ Танасковић, „Записници о раду одбора“, 82.

ским републикама.⁷¹ Споменик код Поште је током деведесетих година постао ново место сећања на менталној мапи становника Чачка, и свако обележавање јубилеја балканских и Првог светског рата отпочињало је полагањем венаца на тој централној градској локацији, да би се потом церемоније настављале крај већ уобичајених обележја на Градском гробљу.⁷² Иградња споменика код Поште није значајна само због њеног доприноса броју комеморативних места у граду, већ и због његовог постављања у најстрожем центру града, чиме су историјско наслеђе и историјски наратив у којем сећање на Војводину личност фигурира постали неизбежни визуелни део свакодневице великог дела грађанства.

У складу са свеобухватним друштвеним одбацивањем социјалистичких места сећања, у оквиру којег је и Први октобар, дан ослобођења у Другом светском рату, престао да се слави као дан града, деведесете године ХХ века донеле су и превредновање значаја Првог светског рата за српску историју и његово померање на лествици званично подржаних комеморативних пракси. Поред већ уобичајеног обележавања годишњице почетка пробоја Солунског фронта 15. септембра, у Чачку је 1993. први пут обележена и годишњица коначног ослобођења од Аустроугара (25. октобар). Том приликом су положени венци у част војводе Степе Степановића и Будимира Давидовића, као и осталим ратницима.⁷³ Исте године је чачанско Друштво за чување споменика и неговање традиција ослободилачких ратова до 1918. године (по први пут у

оваквој делегацији није било самих ветерана, који су се махом већ упокојили) било једино из СР Југославије које је 11. новембра посетило званичну церемонију на гробљу на Зејтинлику, одајући пошту и на локалном партизанском гробљу,⁷⁴ негујући тако континуитет између традиција 1918. и 1945, што је било у линији с политиком сећања спровођеном под влашћу СПС.

Популаризацију сећања на Први светски рат пратили су диверсификација и трансгенерацијски трансфер међу његовим спроводиоцима. Не само што су удруге ветерана, услед биолошке неминовности, временом прерасле у различита потомачка друштва за неговање традиција ослободилачких ратова, већ је и међу различитим политичко-друштвеним опцијама отпочео својеврсни „рат сећања“ и борба за присвајање традиција 1918, далеко отворенија и енергичнија него у периоду социјализма. Као и у многим другим друштвеним процесима, у званичну културу сећања на велика врата вратила се и Српска православна црква. У редовне програме чачанских делегација за церемоније у Солуну и на Зејтинлику укључена је и посета верским објектима, попут манастира Св. Прохор Пчињски.⁷⁵ Истовремено, митологизована слика ослободилаца из Великог рата усталила се као опште место у јавном дискурсу, те се и тадашњи функционер Српског покрета обнове Велимир Илић позивао на солунашку традицију приликом демантовања оптужби СПС поводом насиља на демонстрацијама опозиције испред Савезне скупштине, говорећи како су СПО-овци „домаћини“ и „унуци солунаца“ који

⁷¹ Р. М. Маринковић, „Уважавамо друге, поштујемо себе“, *Чачански глас*, 23. август 1991, 1-2.

⁷² Н. Р., „Почаст истакнутом српском војсковођи“, *Чачански глас*, 8. мај 1998, 13.

⁷³ „Слобода – 1918“, *Чачански глас*, 22. октобар 1993, 1.

⁷⁴ М. Ђ., „Први пут без Солунаца“, *Чачански глас*, 19. новембар 1993, 6.

⁷⁵ Б. Јевтовић, „Чачани на Зејтинлику“, *Чачански глас*, 22. новембар 1991, 7.

никад не би намерно угрожавали безбедност грађана.⁷⁶ Такође, обележавању 80 година од пробоја Солунског фронта на гробљу у Зејтинлику присуствовало је 40 Чачана, на челу са Драганом Бојовићем, председником Општинског одбора СПС. Тадашњи антагонизам српских власти према западном свету нашао је одраза и у коментарима чланова делегације на кишно време током прославе, те су неки од њих захваљивали „онима горе из сателита јер су нам послали кишу“.⁷⁷

Либерализација међусобно конкурентних визија употребе прошлости била је врло битно обележје политичке борбе у раној фази обновљеног српског вишестраначја, али без већег доприноса развоју помирљивије политичке културе. Удружење звано „Родољубива омладина Атенице“ издало је у октобру 1997. врло оштро саопштење против Друштва за очување традиција ослободилачких ратова 1912-1918, називајући их комунистима и „сатанистима“. Због тобожње повезаности Друштва с антисрпским комунистичким наслеђем, Родољубива омладина их је „развластила“ бриге и очувања сећања на 57 Атеничана палих током балканских и Првог светског рата.⁷⁸ На тај начин је постсоцијалистички „рат сећања“ постао обележен не само ривалитетом лично или идеолошки супротстављених удружења, већ је попримио обележја и територијализованог разграничења „надлежности“ над различитим темпоралним и спацијалним сегментима колективног сећања. Ова територијализација се не односи на буквално схваћени географски појам (попут села Атени-

це), већ на метафорични „слој“ сећања издвојен из општег корпуса приватно и институционално негованих традиција и комеморативних пракси, који тако постаје чинилац сопственог идентитетског разграничавања у односу на „другог“. Тиме се врши селекција идеолошки или друштвено прихватљивих аспеката прошлости над којима сопствена заједница присваја комеморативни монопол, док сви остали „подругојачени“ аспекти прошлости излазе из те надлежности како би били препуштени заборава, уколико их „други“ не буде територијализовао и одржавао присутним у сопственим идентитетским наративима.

Поред материјалних споменика, вреди поменути и научно-изложбену активност локалних установа културе, пре свега Народног музеја и Међуопштинског историјског архива. Док је у периоду социјализма Народно музеј угостио свега једну изложбу експлицитно везану за ратове 1912-1918. (посвећену ратном сликарству), у другој половини деведесетих организовао је три, а у двехиљадитим чак четири изложбе с војном тематиком из овог раздобља,⁷⁹ од којих су последње приређене у част деведесетогодишњице пробоја Солунског фронта, о рођеном Чачанину Драгутину Гавриловићу („Мајор са чином пуковника“) и о војводи Петру Бојовићу.⁸⁰ Архив је, с друге стране, прве изложбе о Првом светском рату организовао 1958. и 1964, да би након распада социјализма уследиле још три посвећене Солунском фронту.⁸¹ Изложбени про-

⁷⁶ Даница Оташевић, „Уважене препоруке са врха“, *Чачански глас*, 11. јун 1993, 3.

⁷⁷ Братислав Јевтовић, „Воштанице под кипарисима“, *Чачански глас*, 11. децембар 1998, 9.

⁷⁸ „Боже, очовечи их!“, *Чачански глас*, 10. октобар 1997, 6.

⁷⁹ Мирослав Пурић, „Изложбена делатност Народног музеја у Чачку 1953-2010“, *Зборник радова народног музеја Чачак* XL (2010): 277-295.

⁸⁰ Зорица Лешовић - Станојевић, „Датуми за памћење“, *Чачански глас*, 10. октобар 2008, 8; Зорица Лешовић Станојевић, Војвода Петар Бојовић – Живот и победе“, *Чачански глас*, 19. децембар 2008, 19.

⁸¹ Архив – Изложбе, <http://www.arhivcacak.org.rs/index.php?page=izlozbe> (приступљено 3. јуна 2014).

грами оваквих институција неминовно зависе од бројних практичних фактора, те би било претерано изводити закључке о дубљој подлози програмске политике. Ипак, оно што дефинитивно пада у очи јесте огромна несразмера у пажњи која је током социјалистичког периода посвећивана светским ратовима. Поред изложби, пошта великанима тог доба одата је и давањем имена песника Владислава Петковића Диса чачанској библиотеци септембра 1998. године.⁸² Ваља поменути и то да, иако су и Дис и чувена сликарка Надежда Петровић овековечени бистама у центру Чачка (потоњу је 1955. подигао чувени вајар Иван Мештровић), свечаности поводом обележавања српске победе заобилазиле су ова два споменика, премда се и ове две знамените личности могу сматрати ратним жртвама, потврђујући тиме ограниченост званичног сећања на војничке аспекте Великог рата.

Реклерикализација српског друштва, поред очигледног поновног укључивања Српске православне цркве у званичну политику сећања, пробудила је и неке старе конфликте око смисла и карактера комеморативних пракси, поготово око места „Споменика четири вере“ у колективном односу према Првом светском рату. Тако је у Чачанском гласу изашла жустра критика афирмативног текста о историјату овог спомен-обележја и анатеми владике Николаја, у којој је аутор спорног текста, новинар Милош Јевтовић, оптужен и за секташтво, док је женска секција ФИДАК-а дерогативно употребљена са „разним женским секцијама, женама у црном, београдским и другим круговима, невладиним и свачијим само не српским организацијама, хелсиншким

и осталим <међународним> одборима“.⁸³ Очевидне су аргументационе паралеле овог неоконзервативног наратива пост-социјалистичких клерикалних кругова са међуратним одбацивањем цркве да прихвати мултиконфесионалну (а током социјалистичког периода и сасвим секуларизовану) културу сећања на догађаје из предјугословенске историје Србије. Још више пада у очи употреба прошлости ради легитимисања политичких и идеолошких ставова у садашњости, на примеру прављења онтолошке вертикале између ФИДАК-а и антиратних организација Милошевићевог доба. Да је „Споменик четири вере“ и поред свих преврата у локалној и српској историји остао за Чачане централно место сећања на ратне жртве, види се на основу иницијативе из 2007. године када је након више од шест деценија након нацистичког сакаћења споменика овом обележју враћен првобитан изглед. У оквиру 24. бијенала „Меморијал Надежде Петровић“ („Трансформација сећања. Политике слике“),⁸⁴ београдска сликарка Ирена Келечевић је као круну свог пројекта „Сенке прошлости“ обновила јеврејски и муслимански симбол и свечано их открила 23. септембра. Ова рестаурација, у симболичком понављању првобитне сакрализације споменика, била је праћена молитвом верских представника четири конфесије. Овај догађај је уприличен 16. новембра 2007, на Међународни дан толеранције,⁸⁵ стављајући тиме сам споменик и његову функцију у нови, постмодерни контекст грађанског активизма и либералног космополитизма.

⁸³ Бошко Обрадовић, *Чачански глас*, 26. јун 1998, 15.

⁸⁴ Архива, <http://www.memorijal.nadezdapetrovic.rs/web/arhiva.html> (приступљено 16. маја 2014).

⁸⁵ Gvozden Otašević, „Spomenik sa simbolima četiri vere“, *Politika-online*, <http://www.politika.rs/rubrike/Kultura/t57378.lt.html> (приступљено 16. маја 2014).

⁸² Историјат библиотеке, <http://www.cacak-dis.rs/o-nama/istorijat-biblioteke/> (приступљено 9. јуна 2014).

Сећање на 1918. у вртлогу двадесетог века

Еволуција комеморативних пракси и обликовања политичког сећања на Први светски рат у чачанском крају била је синхронизована са општим контекстом историје Србије у XX веку. Ипак, кроз анализу употребе (али и неупотребе) прошлости могу се назрети пукотине и „слабе карике“ у институционализованом историјском нарративу, као и фактори који су довели до његове постепене промене. Током међуратног периода комеморативне праксе су биле обележене превлашћу православних верских обреда, скупа с глорификацијом српске војне традиције, које би повремено бивале уздрмане од стране еманципаторских друштвених кругова,⁸⁶ али без темељног преиспитивања званичне политике сећања. Током нацистичке окупације направљен је покушај брисања сећања на српске успехе у Великом рату, док је социјалистичка револуција увела паралелни мнемонички канон народно-ослободилачке борбе, која је не само добила предност, већ је практично потисла ритуални статус 1918. године непосредно након Другог светског рата. Тек је крајем шездесетих година Први светски рат повратио свој комеморативни статус као својеврсна „историјска претходница“ партизанског покрета. Попуштање идеолошких стега избацило је на површину сву дифузност колективног памћења локалне заједнице, свесрдно мобилисане од стране нових политичких елита (поготово опозиционих током деведесетих) са

⁸⁶ Свакако је упитно колико се женска секција једног ратничког удружења може сматрати еманципаторским покретом, с обзиром да се у суштини њиховог постојања додатно потврђује стереотипни и изразито етницизирани однос моћи мушкарца-ратника и жене-сроткиње (мајке, жене, сестре). Стога је још више проблематично у овом раду цитирано поређење секције ФИДАК-а са женским покретима из деведесетих година XX века.

сврхом темељне ревизије виђења Првог светског рата као славном револуционарном претходницом, која је кривицом националних буржоазија резултирала тек привременим „нужним злом“ у виду прве Југославије. Не само што је победа српске војске у овом рату издвојена из током претходних деценија негованог телеолошког конструкта, већ је целокупно историјско искуство пре 1918. етницизирано и супротстављено потоњој југословенској епохи, која је уместо златног доба просперитета и еманципације све више представљана као највећа историјска грешка и заблуда. Оно што може бити од значаја за објашњавање овакве „експлозије сећања“ јесте трансгенерацијски пренос памћења Великог рата. С обзиром да су почетком деведесетих и последњи директни учесници Солунског фронта преминули, улога носилаца колективног памћења прешла је с удружења ветерана на разнолику мрежу удруга потомака и поштовалаца, чије се усвајање и трансформисање виђења 1918. може подвести под концепт „постмеморије“, односно „постгенерацијског сећања“⁸⁷ (поготово што је 1918. година, у светлу југофобичних тумачења српске историје, све више почела бивати перципирана као колективна национална траума, што је још више приближава поменути концептима који су до сад махом били употребљавани у анализи сећања потомака жртава холокауста).⁸⁸

⁸⁷ Мериен Хирш дефинише „постмеморију“ као структуру односа друге генерације, тј. потомака уопште, са интензивним, често трауматичним искуствима која су претходила њиховом рођењу, али су им ипак тако дубоко усађена да попримају обележја њиховог сопственог сећања. Marianne Hirsch, „The Generation of Postmemory“, *Poetics today* 29:1 (Spring 2008): 106.

⁸⁸ Види: Marianne Hirsch, „Surviving Images. Holocaust Photographs and the Work of Postmemory“, *The Yale Journal of Criticism* 14:1 (2001), 5-37.

Још једна упечатљива варијабла коју дијахрона анализа комеморативних пракси открива јесте улога религијске симболике и верског дискурса, пре свега везаног за Српску православну цркву, која је умногоме зависила од општег политичког контекста и односа владајуће политичке елите према религији као фактору колективног идентитета. У међуратном периоду читав канон комеморација посвећених Великом рату био је, пре свега, у служби верског церемонијала, првенствено посмртних обреда. Не само што су неке комеморације одржаване у складу с црквеним календаром, већ је и њихова организација била усклађена са структуром православног парастоса погинулим војницима, док су удружења ветерана своје заједништво и псеудопородичну афилијацију испољавали и узимањем датума из војне историје ратова 1912-1918. за крсну славу. Тиме је настао специфичан амалгам православних и војничко-комеморативних обреда, тек површно уздрман контроверзом око изградње „Споменика четири вере“, која је ипак представљала илустративан пример борбе различитих друштвених фактора око монопола на конструисање културног сећања. Социјалистичка револуција потпуно је истисла цркву из ових питања, те комеморативне праксе од тада добијају изражено секуларни карактер, усклађен са идеолошким постулатима Комунистичке партије. Иако је цркви, поготово у фази позног социјализма, било дозвољено да створи својеврсни паралелни „мнемонички колосек“ којим је усмеравала сопствену визију улоге Првог светског рата у колективном идентитету Срба, тај колосек је ипак све до пред крај осамдесетих година остао споредан и без институционалних ресурса да оствари шири друштвени утицај. Ипак, не треба

занемарити чињеницу да знатан део ставовништва из разноврсних разлога није делио „попартизањено“ сећање на 1918. и ови алтернативни канали су свакако имали утицаја на нову ревизију улоге цркве у култури сећања која је коинцидирала са сломом социјализма и распадом федерације. Од деведесетих година до данас, црквени обреди и религијска симболика се на велика врата враћају у комеморативне праксе посвећене балканским и Великом рату, док се у јавном дискурсу посвећеном овој теми кроз јединствен процес рестаурације „потиснутих“, „забрањених“ и „заборављених“ вредности понављају и неки топоси из међуратног периода, попут денигације симболике „Споменика четири вере“. Ипак, не може се говорити о простом „враћању на старо“, с обзиром на потпуно промењен друштвени и културни контекст, јер тај исти споменик, поред овог неоконзервативног одбацивања, добија и ново тумачење у светлу промоције мултикултурализма као „грађанске“ вредности, односно као обележја постсекуларног доба у коме стара дихотомија клерикализам/секуларизам губи на снази.

Што се форме спомен-обележја тиче, убедљиво преовлађује облик информативних плоча с именима погинулих ратника. Оваква структура меморијалних објеката може се објаснити како финансијским, тако и функционалним разлозима (с очигледним изузетком војводе Степе Степановића, предмет меморијализације у већини случајева били су колективи, било жртава, било војника, те је индивидуална монументализација у виду споменика посвећених појединцима могуће била сматрана непримереном). Међутим, занимљиво је да су избегаване чак и колективне фигуративне представе, уместо којих су претежно поставља-

не визуелно обезличене спомен-плоче с именима погинулих, чиме се додатно губио положај појединца у колективу, чак и у случају масовних страдања. Тиме се меморијска политика везана за 1918. уклопила у колективистичку политичку културу нововековне Србије у којој је репрезентацији колектива (пре свега нације) као органске целине дат примат у односу на индивидуализован приказ одређених историјских догађаја и процеса кроз искуства појединца. Индивидуална судбина у спомен-обележјима везаним за Велики рат углавном је изражена кроз набрајање имена изгинулих војника које својом готово статистичком репетитивношћу изазива хомогенизујући ефекат у којем се патња индивидуе презентује пре свега кроз патњу супраентитета, тј. читаве нације.

Поред колективизма као битног обележја мнемоничких пракси, додатни акценат у култури сећања на два светска ратна сукоба у чачанском крају био је стављен на обележавање погибије војних лица у ратним операцијама, док је меморијализација цивилних жртава и искуства становништва осталог у земљи након повлачења војске у Грчку практично потпуно изостала.⁸⁹ Тиме се у колективном сећању усталила слика Првог светског рата пре свега као војног подвига ратника који су прво потукли непријатеље 1914, да би се привремено повукли 1915. и коначно повратили изгубљено и васкрснули државотворност у сјајнијем облику

него раније. Комеморативне свечаности су биле посвећене пре свега изгинулим војницима, и догађаји који су се у тим приликама призивали у сећање односили су се првенствено на митологизоване представе војних победа српске војске. Чак ни културни великани Надежда Петровић и Владислав Петковић Дис, иако су по њима назване две локалне установе културе, нису постали саставни део самог комеморативног оквира везаног за Први светски рат. Оваква милитаризована слика Великог рата неминовно је била једнодимензионална, с обзиром да је у те четири године огроман део цивилног живља у Србији изгубио живот. Ипак, институционални фокус на војни аспект и ратнички наратив историје Великог рата, који махом почиваху на дихотомији победници/побеђени (у вези с тим је свакако битно да српска идентификација с победничким силама Антанте ни у једном историјском периоду није довођена у питање), био је пригодан за креирање једноставних и лако разумљивих симболичких пракси које би биле пријемчивије за масовну партиципацију него искуства неборачког становништва под окупацијом, несумњиво прегнантна вишеслојним тумачењима која би лако измицала црно-белом војничко-мартиролошком наративу.

Ова студија политике сећања на локалном нивоу представља уводни корак у откривање и тумачење међусобне преплетености фактора који утичу на мењање перцепције прошлих догађаја, као и на синхронно „такмичење“ више међусобно искључујућих перцепција. Неке од појава које одређују односе између ових „конкурентних“ сећања јесу: политички односи моћи у садашњости; стратегије њиховог идеологизованог (само)оправдавања преношењем на терен прошлости; већ

⁸⁹ Занимљиво је да је и у српској и југословенској историографији питање свакодневног живота под аустроугарском, односно бугарском окупацијом врло слабо обрађено, за шта само делимичан изговор може бити недостатак историјских извора. Позитиван пример историјских радова који обрађују ту тему свакако је књига чачанског историчара Богдана Трифуновића *Животић под окупацијом. Чачански окрузи 1915-1918.* (Чачак: Међуопштински историјски архив и Градска библиотека „Владислав Петковић Дис“, 2010).

постојеће идејне и материјалне концептуализације прошлости; њихова уграђеност у структуру колективних идентитета локалне заједнице. Из анализе тих фактора на микронивоу Чачка уочава се да, иако формиран првенствено у међуратном периоду и уз тек незнатне допуне и измене у наредним деценијама, споменички канон „места сећања“ на Први светски рат у чачанском крају претрпео је значајна симболичка превредновања и реинтерпретације услед коренитих друштвено-политичких промена током XX века. Овде приказана флуидност тумачења прошлости, схваћене као идејно-материјалне ре-презентације и историцизације друштвених односа моћи у садашњости, сведочи о амбивалентности институционализованих комеморативних пракси и њиховог вишезначног и често непредвидљивог утицаја на обликовање како колективног памћења, тако и колективног заборава.

Извори:

Необјављена архивска грађа:

Међуопштински историјски архив у Чачку (архивски фондови: Општина чачанска, Савез удружења бораца народноослободилачких ратова, Удружење носилаца Албанске споменице, Удружење бораца ослободилачких ратова 1912-1920)

Објављена архивска грађа:

Павловић, Лела. „Правила ФИДАК-а и списак сахрањених на Чачанском гробљу“. *Изворник, грађа Међуопштинској историјској архива* Чачак 10 (1993): 112-131.

Танасковић, Марија. „Записници о раду одбора за подизање споменика војводи Степи Степановићу (1929-1937)“. *Изворник, грађа Међуопштинској историјској архива* Чачак 24-25 (2009): 81-90.

Штампа:

Чачански ѿлас (Чачак)

Литература:

1. Assman Jan, „Kollektives Gedächtnis und kulturelle Identität“, in Jan Assmann and Tonio Hölscher, ed. *Kultur und Gedächtnis*. Frankfurt/M.: Suhrkamp, 1988, 9-19.
2. Вукосављевић Теодосије, „Споменик ратницима Првог светског рата на гробљу у Чачку“. *Зборник радова Народної музеја Чачак VI* (1975): 227-241.
3. Вуловић Милован, *Знамења слободе. Споменци буна, усјанака и ослободилачких рајџова*. Чачак: Општински одбор СУБНОР-а и Друштво за неговање традиција ослободилачких ратова, 1994.
4. Lebow Richard Ned, „The Memory of Politics in Postwar Europe in Richard Ned Lebow“, Wulf Kansteiner and Claudio Fogu, ed. *The Politics of Memory in Postwar Europe*. Durham: Duke University Press, 2006.
5. Матовић Маријана, „Уместо воштанице“. *Дисово ѿролеће* 45 (2014): 32-33.
6. Milosavljević Olivera, „Metodološke pretpostavke istraživanja nacionalnih stereotipa. Primer 1918: 'oslobodioci' i 'poraženi'“, u: Olivera Milosavljević i Tihomir Cipek, priir. *Kultura sjećanja. Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti: 1918*. Zagreb: Disput, 2007.
7. Nora Pierre, *Realms of Memory. Rethinking the French Past I*. New York: Columbia University Press, 1996.
8. Пурић Мирослав, „Изложбена делатност Народног музеја у Чачку 1953-2010“. *Зборник радова народної музеја Чачак XL* (2010): 269-300.
9. *Споменница јунацима изјингулим и ѿмрлим у рајџовима за ослобођење и уједињење 1912-1918. из Чачка и чачанске црквене ојштинине*. Чачак: Штампарија Стевана Матића, 1922.
10. *Споменница Чачанске реалне ѿмназије 1837-1937*. Чачак: Заједница дома и школе Чачанске гимназије, 1938.
11. Stojanović Dubravka, *Ulje na vodi. Ogledi iz istorije sadašnjosti Srbije*. Beograd: Peščanik, 2010.
12. Тимотијевић Милош, „Називи улица Чачка 1893-1992. Један век изграђивања колективног

- идентитета“. *Годишњак за друшћивену историју* VII, 2-3 (2000): 221-250.
13. Трифуновић Богдан, *Животи под окупацијом. Чачански окрућ 1915-1918*. Чачак: Међуопштински историјски архив и Градска библиотека „Владислав Петковић Дис“, 2010.
  14. Hirsch Marianne, “Surviving Images. Holocaust Photographs and the Work of Postmemory”. *The Yale Journal of Criticism* 14:1 (2001), 5-37.
  15. Hirsch Marianne, “The Generation of Postmemory”. *Poetics today* 29:1 (Spring 2008): 103-128.
  16. Halbwachs Maurice, (ed. by Lewis A. Coser). *On Collective Memory*. Chicago: University of Chicago Press, 1992.
  17. Šarenac Danilo, *The Cult of Fallen Soldier in Serbia and Hungary (1914-1918) Seen Through War Monuments*. MA thesis, Central European University (Budapest), 2007.
  18. Šarenac Danilo, „Udruženje rezervnih oficira i ratnika 1919-1941.“. *Istorija 20. veka* 1 (2011): 27-38.

Remembering 1918. the Macedonian front breach commemorative practices in Čačak municipality 1918-2008

The article undertakes a diachronic micro-historical analysis of commemoration practices in Čačak municipality dedicated to the Serbian victory in the First World War, as well as of public discourse and media narratives connected to these practices, embedding it into the wider context of Serbian/Yugoslav history and within the theoretical concept of political memory. During the interwar period, the commemoration practices were marked by a strong prevalence of Orthodox religious rites, entwined with the glorification of the Serbian military traditions, which was occasionally challenged by emancipatory social circles, however without a profound reexamination of the official memory politics. The Nazi occupation brought the attempts to eradicate the remembrance of the Serbian victories in the Great War, whereas the socialist revolution instituted the parallel memory paragon of the People's Liberation Struggle, which not only prevailed over, but

practically replaced the ritual status of 1918 in the immediate aftermath of the Second World War. It was only in the late 1960s that the First World War commemorations retained their place in the official memorialisation canon, earning its own "pre-cursory" place within the teleological narrative of self-managing socialism and brotherhood and unity. Such an amalgam of two world wars' traditions started crumbling in the late 1980s, when the public memory of the First came to be increasingly "rediscovered" and "emancipated" from the partisan struggle and effectively (re)appropriated by the Serbian nationalist narrative, nostalgic of monarchist traditions, eventually juxtaposing the mythologised perception of 1918 as a victimised "counter-memory" to the still-lingering remembrance of multiethnic Yugoslavia and socialist system.

Nikola BAKOVIĆ

À la mémoire de 1918. les pratiques commémoratives liées à la percée du front de salonnique dans la commune de Cacak 1918-2008

Dans cet article, par perspective diachronique s'analysent les pratiques commémoratives dans la commune de Cacak, consacrées à la victoire serbe lors de la Première Guerre mondiale, ainsi que le discours public et les récits des médias consacrés à cette expérience historique, pour leur installation dans le vaste contexte de l'histoire serbe/yougoslave et à l'intérieur du concept théorique du souvenir politique. Pendant la période d'entre-deux-guerres, les pratiques commémoratives furent marquées par la prédominance des rites religieux orthodoxes, avec la glorification de la tradition militaire serbe, qui furent parfois perturbées de la part des milieux sociaux émancipateurs, mais sans révision profonde du souvenir politique officiel. Durant l'occupation nazie, l'effacement des souvenirs sur les triomphes serbes dans la Grande guerre fut tenté, tandis que la révolution socialiste introduisit le canon mnémonique parallèle du

Mouvement de libération nationale, qui non seulement donna la priorité, mais effaça pratiquement le statut rituel de 1918, immédiatement après la Deuxième Guerre mondiale. Pas plus tôt qu'à la fin des années 60, la Première Guerre mondiale récupèrera son statut commémoratif, comme une sorte d'„avant-garde historique“ du mouvement partisan. Cet amalgame de traditions de deux guerres mondiales commença à s'effondrer fin des années 1980, lorsque la célébration publique de la Première Guerre mondiale devint „à nouveau découverte“ et „libérée“ des contraintes téléologiques partisans et appropriées de la part des milieux nationalistes, nostalgique pour les traditions monarchiques. Ainsi est mythologisée la représentation de 1918, comme „anti-mémoire“ victimisé, opposée encore à la perception positive active de la Yougoslavie fédérative et de l'ordre socialiste.

Nikola BAKOVIĆ